

МИЛИЦА ЂУКОВИЋ

НЕШТО КАО ПОСТ ПОСТСКРИПТУМ

Поводом стогодишњице рођења академика
Живана Милисавца

1. Живана Милисавца ауџојорџирей с инџервјуа

Живан Милисавец (Батровци, 25. фебруар 1915 – Нови Сад, 21. јун 1997), секретар Матице српске (1945–1954. и 1956–1969), председник (двадесет и трећи, у два мандата) Матице српске (1983–1991), уредник *Лейџојиса Мајџице срџске* дванаест година (1945 – 1957), члан Српске академије наука и уметности, један од оснивача и у два наврата (1959–1961. и 1974–1982) председник Змајевих дечјих игара, један од оснивача Стеријиног позорја¹, уредник биографског *Лексикона џисаца Јуџославије*, као и *Јуџословенскоџ књижевноџ лексикона* (који би, по Милисавчевом мишљењу, могао да представља протоформу или заматак, солидан основ историје југословенске књижевности)², покретач и уредник едиције

¹ Подаци о Змајевим дечјим играма и Стеријиним позорјима преузети су из интервјуа: „Гост Другог програма Радио Београда, књижевник Живан Милисавец”, разговор водио Милош Јевтић (звучни снимак), прва емисија, 2. 5. 1984, минут 5:10. О овим писцима, Јовану Јовановићу Змају и Јовану Стерији Поповићу, Милисавец је написао књиге *Змај: сџудија о Јовану Јовановићу Змају* (1954) и *Савесџ једне ејохе: сџудија о Јовану Сџерији Поповићу* (1956). Милисавчеве многоструке везе са Змајем биће расветљене у наставку рада.

² У интервјуу Душану Попову Милисавец на следећи начин одређује *Јуџословенски књижевни лексикон*: „На 600 страна дати су подаци и карактеристике за све писце југословенских народа, од најстаријих времена до данас – од Ђирила до Тање Крагујевић, песникиње рођене 1946. године. Поред тога, ту су и подаци о свим књижевним часописима, покретима, институцијама, као и прегледи појединих наших књижевности. (...) Пошто још немамо комплетну

„Српска књижевност у сто књига” (заједнички пројекат Матице српске и Српске књижевне задруге), уредник зборника *Уједињена омладина српска, Културно-џолишчички џокреји народа Хабсбуршке монархије у XIX веку* и *Руско-југословенске књижевне везе*, аутор капиталне тротомне *Историје Матице српске* (преко 2500 страница текста), неколико популарних издања о овој институцији, као и кратке историје Матице српске на пољском језику (*Dzieje Macierzy Serbskiej 1826–1967*)³, састављач преко десет приређених и писац више од петнаест ауторских монографија, уредник и сарадник многих часописа, иницијатор анкете о српскохрватском књижевном језику која је довела до чувеног Новосадског договора (1954), функционер Комунистичке партије Југославије у области културе (члан Агитпропа Главног штаба Војводине и начелник Информативног одељења Главног народноослободилачког одбора Војводине), добитник великог броја награда (Награде АВНОЈ-а, Награде ослобођења Војводине, Седмојулске награде, Октобарске награде Новог Сада, Вукове награде, Награде Вукове задужбине за науку...), јавни радник у средишту југословенских културних збивања од краја тридесетих до половине шездесетих година XX века, Милисавац је, упркос учешћу у најразличитијим пројектима, оставио у знатној мери кохерентан и монолитан аутопортрет. Назнаке овог аутопортрета могу се издвојити из интервјуа које је Милисавац неретко и, рекло би се, радо давао (према библиографији студија, чланака и књига Живана Милисавца, закључно са 1989. годином⁴, сегмент *Разговори (Интервјуи)* обухвата двадесет и једну јединицу).⁵ Било да су објављени у дневним новинама, књижевним часописима, или емитовани на Радио Београду, сви интервјуи са Живаном Милисавцем, без изузетка, поуздано расветљавају доминантан ток његовог егзистенцијалног и научног интересовања – одговори на бројна питања о *Историји Матице српске*, *Летопису Матице српске*, предратној (оној из тридесетих година XX века) и послератној Матици српској, о односима Матице српске и

историју књижевности наших народа, овај приручник ће свима добро доћи.” Видети: Душан Попов, *Добар дан џисци: шездесет осам разговора са књижевницима*, Д. Попов, Нови Сад 1991, 198.

³ Видети: Чедомир Попов, „Уводна реч академика Чедомира Попова”, у: Живан Милисавац, *Завршница борбе за Вукову реформу*, Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад 1989, 11.

⁴ Видети: „Списак радова Живана Милисавца”, у: Ж. Милисавац, *Завршница борбе за Вукову реформу*, 43–96.

⁵ Иако је поменута библиографија исцрпна и изузетно драгоцену у проучавању опуса Живана Милисавца, у њој, баш код интервјуа, постоји једна грешка. Наиме, у податку „Милош Јевтић: Разговор са Живаном Милисавцем (Радио Београд, II програм, 3. јуна и 10. јуна 1984)” погрешно је забележен датум, будући да су се ови разговори водили 2. маја. 1984. и 9. маја 1984. године.

других матица (пре свега, Матице хрватске), једно време и о односу Матице српске и Војвођанске академије наука и уметности, откривају Милисавца као човека који је читав живот посветио једној институцији – Матици српској (проучавању њене историје, али и бризи о њеној садашњости и будућности), тако да за Милисавца у потпуности важи оцена како је „...и по значају и по времену највећи део свога стваралачког рада (...) посветио (...) Матици српској, учествујући од пресудних година после II светског рата у свим делатностима ове институције.”⁶ Пуних шест деценија (од 1935. до 1997. године) саживљен са Матицом српском, човек који је „...сав свој живот уградио у ово јединствено слободно српско књижевно и научно друштво...”⁷ и неко ко је „...неодвојиво, за вечност спојио свој дух са Матицом српском и са идејама које она представља.”⁸ Милисавца је и свој последњи јавни наступ имао управо у Матици српској, 24. априла 1997. године, на промоцији књиге Лазара Чурчића *Казивања о Библиотици Матице српске* (текст „Казивања Лазе Чурчића о Библиотеци Матице српске”, објављен у *Зборнику Матице српске за књижевност и језик*, последња је јединица у заиста импресивној Милисавчевој библиографији).

Казивања Живана Милисавца, било поводом објављивања монографије о пештанском периоду (1826–1864) Матице српске, било поводом доделе награда, углавном предочавају Милисавчеву јавну личност (изузетак су два интервјуа – „Разговори са истином” Милорада Грујића, објављени у три наставка у *Летопису Матице српске*, праћени Милисавчевим *јосифскијумима*, и интервју Милоша Јевтића „Гост Другог програма Радио Београда, књижевник Живан Милисавца”, емитован на Радио Београду, у којима се могу пронаћи и подаци о Милисавчевом приватном животу), односно, Милисавца као неког ко се деценијама бори „за истину о Матици српској” (наслов Милисавчеве полемике, битне за послератни *Летопис Матице српске*), било у књижевноисторијској перспективи (питање односа Вука Стефановића Караџића и Матице српске), било на културноисторијској равни (историја Матице српске као историја непрекидне, истрајне, часне борбе – у интервјуу „Часно кроз време”, Милисавца са нескривеним дивљењем и

⁶ Марија Клеут, „Академик Живан Милисавца (Батровци, Срем, 25. II 1915 – Нови Сад, 21. VI 1997)”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 46, св. 1–3, 1997, 242. Милисавчеве везе са Матицом српском могу се, заправо, пратити од времена пре Другог светског рата, тачније, од 1935. године.

⁷ Бошко Петровић, „Академик Живан Милисавца (1915–1997). In мемуаријат. Реч академика Бошка Петровића”, *Рад Матице српске*, бр. 34, 1997, 150.

⁸ Божидар Ковачек, „Реч проф. др Божидара Ковачека”, *Рад Матице српске*, бр. 34, 1997, 153.

⁹ Живан Милисавца, „Казивања Лазе Чурчића о Библиотеци Матице српске”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 46, св. 1–3, 1997, 242–246.

поносом говори о делатности оснивача и представника Матице српске „За дивљење је с каквом су се упорношћу борили њени чланови да јој се одобри рад када јој је делатност била забрањена давне 1834. године; није мањи подвиг био ни када су успели да у метежу, насталом у време револуције 1848, очувају муком стечену имовину; зна се и за њене отпоре притисцима црквених кругова као и онима који су долазили од стране пештанских и бечких власти. Треба подвући и чињеницу да је Матица српска у време Првог светског рата била затворена, њен секретар интерниран а службеници отпремљени на фронт. Такође је у време Другог светског рата сама затворила своје капије и тиме јасно дала до знања да окупацију не признаје.”¹⁰), или пак у тренутку о којем Милисавац активно сведочи и (са)учествује у њему – доследан свом идеолошком опредељењу, још увек не у потпуности разочаран, Милисавац, из револта према новонасталим околностима, брани аманет Новосадског договора (а тиме, посредно, Матицу српску и њен *Лейџоис*, на чијим страницама је покренута анкета која је довела до овог договора): „Сада се, рецимо, каже да је термин српскохрватски језик измислила Коминтерна, да је Југославија била Версајска творевина и слично. То је потпуно погрешно. Ви можете уништити стабло и плод биљке, али не и њен корен, јер он је дубоко у земљи и кад-тад поново ће проклијати. Везе између наших, сада трагично сукобљених народа, дубоко су укорене и пре или касније морају се поново успоставити.”¹¹

Готово сви интервјуи Живана Милисавца могу се обележити насловом једног његовог текста – као „неколико речи о мојим великим пријатељима”¹², будући да Милисавац у овим разговорима углавном износи своја „сећања на пале другове”, али и на многе личности из науке, културе и уметности са којима је сарађивао и дружио се, пружајући, преко портрета ових личности, уједно и слику једне епохе (бурних деценија пре и након Другог светског рата), увек говорећи више о другима, а о себи претежно узгред и у назнакама (метод близак и оном који ће Милисавац применити у књизи *Аутобиографије с њисама*). Појам од великог значаја за Живана Милисавца представља, дало би се закључити, појам истине – књижевноисторијске истине о деветнаестовековној Матици

¹⁰ Владо Мићуновић, „Часно кроз време (Наш интервју: Живан Милисавац)”, *Полиџика*, субота, 15. фебруар 1986, 11.

¹¹ Илија Туцић, „Стазе Матичиног завештања” (интервју са Живаном Милисавцем), *Дневник*, 15. 11. 1992, 14.

¹² У овом тексту Милисавац указује на писце који су пресудно утицали на формирање његовог књижевног укуса, али и животних ставова. Видети: Живан Милисавац, „Неколико речи о мојим великим пријатељима”, *Улазница*, год. 10, бр. 57, 1976, 49–52.

српској, истине о омладинама и Матици српској (од Уједињене омладине српске, преко Стајићеве новосрпске омладине, до омладине окупљене око ОМПОК-а), али и истинитости начела борбе, тј. милетићевско-стајићевског утицаја на Живана Милисавца (не треба заборавити, с једне стране, да је Милисавец уређивао, 1944. године, партизански лист *Истина*, који је имао велики тираж¹³ и био синоним за сву партизанску штампу, лист по којем је Милисавец и добио надимак Жика „Истина”, док, с друге стране, наслов обимног интервјуа са Живаном Милисавцем „Разговори са истином” дозива у сећање Чапекове *Разговоре с Т. Г. Масариком*, које је Матица српска објавила исте, 1938. године, када је забрањен лист *Наци живои*, чији је први уредник био Милисавец, а који је у последњем броју обележио годишњицу Масарикове смрти и донео, на насловној страни, Масарикову слику¹⁴, док је *Глас Матице српске* 1939. године, у тексту „Истина побеђује”, пренео речи Карела Чапека са предавања одржаног на прашком радију 14. априла 1938. године – „Сила може да влада само док траје, али истина побеђује, јер је вечна!”¹⁵). Које су то истине Живана Милисавца?

2. У лејом иџроуџлу: Живан Милисавец и Божидар Ковачек

Проучаваоци српске књижевне и културне историје XIX века и истакнути чланови Матице српске, Живан Милисавец и Божи-

¹³ „Тираж Истине се стално повећавао: од незнатног броја примерака, колико је могло да се извуче на трошном шапирографу, он се повећао до лепог броја од 2.500, колико је могло да се умножи на примитивном циклостилу, и до 5.000, у коликом броју је штампан последњи број у ослобођеном Новом Саду.” Видети: Живан Милисавец, „Партизанска штампа у Војводини”, у: *Војводина у борби: збирка чланака из народноослободилачке борбе*, Матица српска, Нови Сад 1951, 171.

¹⁴ У интервјуу индикативног наслова „Жика 'Истина' летописац Матице” Милисавец истиче: „Истина, у једном тренутку, у знак отпора фашизму, група напредних интелектуалаца окупљена око Матице, Младен Лесковац, Креша Георгијевић и други, објавили су Чапекове 'Разговоре с Масариком' и антологију чешких и словачких приповедача. То је светла тачка у предратној историји Матице српске.” Видети: Миодраг Кујунџић, „Жика 'Истина' летописац Матице”, *Дневник*, 4. новембар 1984, 12. Божидар Ковачек бележи како су *Разговори с Т. Г. Масариком*, које је превео Крешимир Георгијевић, а Матица српска објавила 1938. године, као прву књигу новопокренуте серије посебних издања, били књига протеста против нацистичке идеологије: „Сумрачну годину 1938. када је свет, неспреман и невољан да се супротстави нацистичкој пошлости жртвовао Масариково ремек-дело, Чехословачку, Матица не жели да прећути. Осиромашена, била је свела своју издавачку делатност на најнужније, махом на популарне брошуре и периодике. Но, упела се пред злом и у фаталној години уз књигу о Масарику, као другу и последњу у серији 'Посебна издања' издаје у редакцији Јарослава Малог *Анџолоџију савремених иџриповедака Зайадних Словена*, у којој чешки и словачки писци чине природну већину.” Видети: Божидар Ковачек, „Масарик и Матица српска”, *Зборник Матице српске за историју*, бр. 61–62, 2000, 107.

¹⁵ Видети: Б. Ковачек, „Масарик и Матица српска”, 103–108.

дар Ковачек, своја научна истраживања остварили су у лепом троуглу¹⁶, који се може одредити на следећи начин: Вук–Стерија–Змај. Студије о Вуку Стефановићу Караџићу Божидар Ковачек објављивао је претежно у *Ковчежићу* и *Зборнику Матице српске за књижевност и језик*, бавећи се углавном српско-мађарским књижевним везама, док су Милисавца највише интересовали Вукови односи са *Лейтоисом Матице српске* и Матицом српском, Вукове полемике са Јованом Хаџићем, Бечки књижевни договор, речју „ситнице језикословне” (расправе око језика и правописа; *Речник* и *Правопис* обележили су животе и Вука Стефановића Караџића и Живана Милисавца). Бавећи се оснивањем Матице српске и покретањем *Лейтоиса Матице српске*, Живан Милисавец трудио се да расветли период који је претходио овим догађајима: „Ја нисам пошао од године оснивања Матице, него сам обрадио и време Орфелина и Давидовићевих ’Новина српских’. Покушао сам да расветлим наше културне напоре до оснивања Матице.”¹⁷ Милисавчеве намере биле су да 1) покаже како Матица српска није основана по угледу на Мађарску академију наука (иако везе између ових институција постоје, оне нису каузалне и пресудне), као и да 2) тачније опише везе између Вука, Матице српске и њеног *Лейтоиса*, тј. да покаже да је *Србска лейтоис* доносио како негативне тако и бројне позитивне текстове о Вуку, његовој реформи правописа и народној поезији, да је сукоб Јована Хаџића и Вука преувеличан („Ја не тврдим да су односи Матице и Вука били идеални, али нису били ни онакви како се говорило и говори. Сукоб Вука и Милоша Хаџића такође је преувеличан. Јесте да су се њих двојица разишли, да је Хаџић напустио Вукове идеје, али у више од десет година они су имали само три полемике. Од тих полемика наша историографија направила је рат. Све у свему, моји погледи на те односе друкчији су него што су досад описани.”¹⁸), али и да је управо Матица српска допринела победи Вуковог правописа („Милетић у Статут Матице уноси Вукову јоту, страшило за Вукове противнике, и тако је (...) Вуков правопис, иако неформално, примљен прво у Матици. Десило се то у време председниковања Платона Атанацковића, Вуковог пријатеља. На месту потпредседника налази се тада Јован Хаџић, изабран из разлога мудрости, и опреза, да се не наљуће стари чланови Матице.”¹⁹). Живана Ми-

¹⁶ *У лейом круџу* наслов је књиге Хусеина Тахмишчића посвећене Змајевом стваралаштву за децу.

¹⁷ М. Кујунџић, „Жика ’Истина’ летописац Матице”, 12.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Мило Глигоријевић, „Историја једне дуговечности” (интервју са Живаном Милисавцем), *НИН*, 12. април 1987, 36.

лисавца и Божидара Ковачека повезује, дакле, бављење почецима српске књижевне периодике (*Новине србске* и *Србска лејџојис*, Димитрије Давидовић и Георгије Магарашевић), али и покушај преиспитивања схватања која су у српској историји књижевности устаљена (о искључиво негативном односу *Србске лејџојиса* према Вуку и Вуковом непријатељству према представницима Матице српске). Пишући о *Лејџојису Мајџице срјске*, Живан Милисавец разматра однос Георгија Магарашевића и Димитрија Давидовића²⁰, Георгија Магарашевића и директора Новосадске гимназије, Павела Јозефа Шафарика²¹, док се најважнијим и најдуготрајнијим указује Милисавчево интересовање за Вукову језичко-правописну реформу и полемички контекст који ју је изнедрио, као и за знаменити Бечки књижевни договор, на који ће се, и лингвистички и идеолошки, Милисавец угледати при састављању Новосадског договора. Од текста „Два табора” (у којем су скицирана питања којима ће се Милисавец деценијама бавити)²², преко студије „Од Бечког до Новосадског књижевног договора”²³ и рада „Око ’ситница језикословних”²⁴, те првог тома *Историје Мајџице срјске* и монографија *Мајџица срјска 1826–1964* и *Мајџица срјска и Вукова реформа*, овај историчар књижевности детаљно је разрадио тезу о вишеструкости односа између Матице српске, *Лејџојиса* и Вука, док ће значај овог проблема, на суптилан али јасан начин, истаћи избором теме „Завршница борбе за Вукову реформу” за своју приступну беседу у Српској академији наука и уметности. Ипак, пресудном се за разматрање односа Живана Милисавца и Божидара Ковачека према Вуку Стефановићу Караџићу указује 1987. година, када Ковачек објављује „фототипски колаж” (заправо, избор свих текстова које су прва годишта *Србске лејџојиса* донеле о Вуку, правопису и народној поезији) *Магарашевићев Лејџојис о Вуку и народној ђоезији*, док, исте године, и Живан Милисавец објављује монографију *Мајџица срјска и Вукова реформа*, која као

²⁰ Живан Милисавец, „Димитрије Давидовић и Георгије Магарашевић”, у: *Зборник радова са научног скупа Сиваралачићво Димитрија Давидовића*, друго издање, „Мост арт”, Земун 2009, 161–168.

²¹ Живан Милисавец, „Сто педесет година Новосадске гимназије”, *Педагошка сиварност: часојис за школска и културно-јросвејна ишињања*, год. VI, бр. 9, 1960, 593–599; „Нови Сад и борба за демократизацију културе”, *Лејџојис Мајџице срјске*, књ. 362, св. 3, 1948, 160–161 и „Шафарик и Летопис Матице српске”, у: *Писци и идеје*, „Слово љубве”, Београд 1974, 10–41.

²² Живан Милисавец, „Два табора”, *Лејџојис Мајџице срјске*, књ. 361, св. 2–3, 1947, 93–104.

²³ Живан Милисавец, „Од Бечког до Новосадског књижевног договора”, *Лејџојис Мајџице срјске*, књ. 391, св. 4, април 1963, 313–323.

²⁴ Живан Милисавец, „Око ’ситница језикословних”, у: *Вуков зборник*, ур. Виктор Новак, САНУ, Београд 1966, 75–89.

да представља књижевноисторијски утемељено поткрепљење Ковачековог *колажа*.²⁵

Свакако више него Стерија, Живана Милисавца и Божидара Ковачека повезује, као књижевнонаучна тема, Јован Јовановић Змај (тема посредством које се, нимало неочекивано за ове истраживаче српске књижевне и културне прошлости, указује на значај Матице српске за очување српског националног идентитета). Када је Матица српска 1969. године покренула едицију „Одабрана дела Јована Јовановића Змаја” у десет књига, четири књиге приредили су Божидар Ковачек (*Проза и Дечје њесме*) и Живан Милисавец (*Полиитичке и сатиричне њесме I* и *Полиитичке и сатиричне њесме II*). Дало би се закључити да је рад на приређивању Змајевих дела изнедрио и заједнички ток размишљања о Змају: Живан Милисавец и Божидар Ковачек једини су указали на „словачку” тему Јована Јовановића Змаја (а када се зна да се ова тема јавља у Змајевој прози и политичко-сатиричној поезији, не изненађује чињеница да су до ње дошли управо приређивачи тих дела, Милисавец и Ковачек). У првој половини XIX века српско-словачке књижевне и културне везе чврсте су и плодне, посебно у Вуково време, како на фолклористичко-филолошком (према Ристу Ковијанићу: „Под утицајем Вука [Јан Колар, прим. М. Ђ.] објавио је *Народне њесме словачке* (1823, 1827), које је скупио са Шафариком, као што је Вук написао Први српски буквар (1827) под утицајем Коларова буква-ра.”²⁶), тако и на идеолошком (идеје Јана Колара о свесловенској узајамности, изложене у делу *Књижевна узајамност Словена*, утицале су на представнике Илирског покрета и потписнике Бечког књижевног договора, с том разликом што су Гај, Мажуранић, Штросмајер, Блајваз, Враз, Стритар, Павловић, Суботић и Стаматовић словенство, као наднационални идеолошки конструкт, претпостављали националној идеологији, док је Вук увек полазио од српства ка словенству) и практичном плану (учени Словак, Павел Јозеф Шафарик, био је директор Српске православне велике гимназије у Новом Саду од 1819. до 1833. године и допринео је, у не-

²⁵ Заједничка велика тема Живана Милисавца и Божидара Ковачека свакако је и Сава Текелија, о којем Милисавец пише у монографијама о Матици српској и студији „Платон Атанацковић – председник Матице српске”, у: *Зборник радова научног скупља њосвећеног епископу Платону Атанацковићу*, ур. академик Мирослав Радовановић и академик Берислав Берић, ВАНУ, Матица српска, Епархија шумадијска СПЦ, Епархија Бачка СПЦ, Нови Сад 1991, 20–27, а Божидар Ковачек даје исцрпну историју Текелијине задужбине: Божидар Ковачек, *Текелијанумске историје XIX века*, Матица српска – Задужбина Саве Текелије, Нови Сад – Будимпешта 1997.

²⁶ Нав. према: Небојша Кузмановић, „Вук и Словаци”, *Даница: српски народни илустрирани календар за годину 2011*, ур. Миодраг Матицки и Нада Милошевић Ђорђевић, Вукова задужбина, Београд 2010, 183.

занемарљивој мери, покретању *Сербске лејџиса* и профилисању његовог усмерења у првом годишту). Рођен у кући у којој је живео Шафарик, Змај се у току школовања у Братислави и Модри надахнуо идејама Јана Колара о потреби културне и политичке сарадње мањинских словенских народа у једној империјалистички настројеној монархији, тако да ће, осетљив на процесе насилне мађаризације и германизације (планске геостратешке акције поништавања свести о припадности словенском културном кругу и укидању специфичних националних и културних идентитета), у песмама „Слован дротар”, „Уводно-водена песма”, „Над татранским бреговима”, „Опет жеље” и „Искрена жеља” проговорити о акцији мађарске буржоазије, нарочито после Аустро-мађарске нагодбе 1867. године, на плану асимилације словенског становништва, док ће у песми „Словачка се Матица повампирила” осудити поступак претварања трудом и одрицањем словачког народа основане Матице словачке у Угарско-краљевско словачко васпитно друштво, 1885. године.²⁷ Секретар (и будући председник) Матице српске, Живан Милисавац, пишући о словачкој теми у поезији Јована Јовановића Змаја, истаћи ће значај институцијâ културе, пре свега Матице и гимназија, у очувању културног и националног идентитета словачког народа, а будући да је Змајева словачка тема и поука о судбини словачког народа заправо српска тема и опомена Србима, Милисавац више него јасно указује на значај и историјску улогу Матице српске и српских гимназија (у Сомбору, Сремским Карловцима и Новом Саду) у очувању српског националног идентитета у туђој, према српском народу непријатељски настројеној држави. Четири године након Милисавца, Божидар Ковачек објављује текст „Један Змајев чланак о Словацима”²⁸, који је директно произашао из годину дана раније приређене Змајеве прозе. У књизи *Проза сврстан у „Сатире и политичке чланке”*, Змајев текст „Нешто о словачком народу (Разговор између Милеве и Лепосаве)”, објављен у *Невену* 1881. године, може се тумачити и као краћа приповетка са израженом моралистичко-дидактичком нотом. Наиме, након разјашњења речи „Тот” и „Тотица”, којима Срби означавају Словаке (а који потичу од мађарског глагола „tolni, kitolni, tolt”, што у преводу значи „истиснути”, а односи се на процес истискивања свести о припадности словачком народу), Змај у овој „поучителној” приповести истиче како су Словаци имали чак четири гимназије и

²⁷ О овоме видети: Живан Милисавац, „Словачке теме у поезији Јована Јовановића Змаја”, у: *Књижевни ѿкокови*, Матица српска, Нови Сад 1975, 135–143.

²⁸ Божидар Ковачек, „Један Змајев чланак о Словацима”, у: *Petrovské gymnázium vo vývine slovenskej kultúry vo Vojvodine*, Zborník prác zo sympózia 5. a 6. októbra v Petrovci, „Obzor”, Nový Sad 1970, 123–125.

Матицу словачку (основану по узору на Матицу српску) и како су све ове институције укинуте, што је најдиректније угрозило опстанак самог словачког народа. Коментаришући Змајев текст, Ковачек закључује: „Када се говори о српско-словачким везама у прошлом веку, овај Змајев чланак постаје незаобилазан. У њему су схватања трезне либералне српске интелигенције, свесне својих интереса и интереса свих угњетених народа Аустро-Угарске.”²⁹ Институције културе (Матица српска и српске гимназије) повезале су, посредством Змајеве „словачке” теме, Живана Милисавца и Божидара Ковачека³⁰, као што су, уједно, Змај и Матица српска повезали, можда пресудније, Васу Стајића и Живана Милисавца.

3. *Мајстори њорирејџа: Васа Стјајић и Живан Милисавца*

Васа Стајић (Мокрин, 10. фебруар 1878 – Нови Сад, 10. фебруар 1947), јавни радник, наставник, публициста, секретар и председник Матице српске, уредник часописа *Нови Србин*, *Омладинска Матица*, *Српска просвета*, *Нова Војводина* и *Лейопис Матице српске*, утицао је, пресудно, у различитим аспектима, на тридесет и седам година млађег Живана Милисавца. Аутор *Новосадских биографија* и биографије *Јован Јовановић Змај* (1933) до савршенства је довео позитивистички приступ прошлости, како књижевној, тако и културно-политичкој. Биографизам као метод, заступљен у свим Стајићевим монографијама, главно је обележје и Милисавчевих књига *Васа Стјајић. Нацрт за студију* (1949) и *Змај: студија о Јовану Јовановићу Змају* (1954), у којима се, кроз подробен приказ животног пута Васе Стајића и Јована Јовановића Змаја даје, уједно, и хроника једног времена, у којем су ове личности активно учествовале и које су, својом друштвенополитичком и културном делатношћу, снажно обележиле. И Стајићева и Милисавчева биографија Јована Јовановића Змаја (ова друга, написана на инсистирање Ива Андрића, настала је, у великој мери, по угледу на прву, Стајићеву) приказују Змајеву јавну делатност и Змаја превасходно као политички ангажовану личност, важног члана Српске народне слободоумне странке, одважног публицисту и талентованог сатиричара, који је своје убојито „перо” ставио у службу политич-

²⁹ Исто, 125.

³⁰ Управо је Ковачек и говорио, 29. децембра 1992. године, на промоцији другог тома *Историје Матице српске* Живана Милисавца (за коју је Милисавца добио награду Вукове задужбине за науку), искористивши прилику да још једном подсети на то да су словенске матице биле „...чувари националног бића, тврђаве одбране против однарођавања, повремено и једина организациона упоришта политичке борбе за национално ослобођење.” Видети: Божидар Ковачек, „Историја Матице српске Живана Милисавца”, *Рад Матице српске*, бр. 29, 1992, 73.

ких циљева Светозара Милетића, док естетички, аксиолошки и књижевнокритички суд о Змајевом књижевном стваралаштву готово у потпуности изостаје (литерарна остварења сагледана су функционализовано, не као циљ естетског уживања већ као средство политичке борбе). Поред монографија, Стајић је поменути метод примењивао и у појединачним студијама, као, на пример, у обимном (од тридесет и осам портрета састављеном) прилогу „Оснивачи, заслужни часници и чиновници Матице српске”, објављеном у споменици *Матица српска 1826–1926*, издатој 1927. године, поводом обележавања стогодишњице ове институције.³¹ Истим методом написан (али знатно мањег обима) је и текст „Председници Матице српске”³² Живана Милисавца, у којем су, попут лексикографских одредница (а Милисавец је уредник *Лексикона њасаца Југославије*, заснованог, такође, на биографском методу) дати биографски (и понеки библиографски) подаци о Павлу Трифунцу, Павлу Којићу, Стевану Брановачком, Јовану Суботићу, Стевану Павловићу, Ђорђу Натошевићу и Лази Станојевићу (прегледно урађени, раздвојени у засебне одељке, за разлику од оних из Стајићевог текста, писаног у временском теснацу и са недовољно пажње према детаљима). Поред идентичног метода који су користили, Васа Стајић је на Милисавца утицао и избором тема – састављач *Новосадских биографија* највише симпатија показивао је према Светозару Милетићу, као националном борцу и способном политичару (који је тамновао у Вацу, као што ће проучаваоца његовог живота и његов искрени следбеник, Стајић, за време Првог светског рата тамновати највише у Сегедину и Илави, где ће се, опет попут Милетића, и разболети) а уз њега, и према његовом саборцу и пријатељу Јовану Јовановићу Змају. Уједињена омладина српска, Српска народна слободоумна странка, Милетић и Змај велике су теме биографâ Васа Стајића и Живана Милисавца. Незанемарљив део живота Милисавец је провео у Сремској Каменици (где је Змај живео неколико година пре смрти и где је сахрањен), у којој се, на тргу, налази споменик са натписом „Деца чика Јови” (порушен априла 1941, а обновљен и свечано откривен 1954. године на ма-

³¹ Један од тридесет осам портрета који сачињавају овај Стајићев рад, портрет Јакова Игњатовића, написао је, заправо, Ристо Ковијанић, док га је Стајић потписао својим именом, ноншалантно се извинивши („Имам да се екскузирам”) Ковијанићу, у писму, 14. марта 1928. године. За овај поступак Стајић се никада јавно није извинио, нити је било где донео, као исправку, податак о правом аутору тог текста. О овоме: Живојин Бошков, „Случај Васа Стајића: поводом ауторства чланка о Ј. Игњатовићу у споменици Матица српска 1826–1926”, *Свеске Матице српске*, 7 (21), 1992, 9–24.

³² Живан Милисавец, „Председници Матице српске”, *Рад Матице српске*, год. 146, бр. 5, 1972, 58–67.

нифестацији „Змајева прослава 1–6. јуна Нови Сад – Сремска Каменица”, прослави организованој на Милисавчев предлог) и у којој се налази Змајев музеј (Милисавчева жеља била је да овај музеј постане нека врста научне установе у којој ће бити сакупљено све што је Змај написао и све о Змају написано и која ће допринети томе да се проучавање Змајевог живота и дела постави на научне основе³³), тако да је Стајићево интересовање за Змаја наишло на плодан одјек и код Живана Милисавца. Да је овај утицај постојао сведочи и истоветан негативан однос према Змајевој сарадњи са радикалима и код Васе Стајића и код Живана Милисавца. Иако је написао Змајеву биографију, Васа Стајић је Змаја увек посматрао у Милетићевој сенци и према Змају (у старијим годинама) испољавао чак и дозу неповерења и отворене антипатије. Узрок овоме било је Змајево приближавање (након распада Милетићеве странке) радикалима и Јаши Томићу, а са Томићем ће се Стајић разићи око питања јужнословенског уједињења: „Октобра 1918. године Васа Стајић се налази у Загребу, где постаје члан Средишњег одбора Народног вијећа Срба, Хрвата и Словенаца. Као велики поборник југословенства, залаже се за јужнословенско уједињење, уз приступање Војводине Србији преко Народног вијећа, због чега се разилази са радикалима и Јашом Томићем, који је био за то (што се и остварило) да се Војводина прикључи Србији самостално и неодложно...”³⁴ Пишући о баштини Уједињене омладине српске Новој омладини (тј. о подели Милетићеве странке на две фракције, либерале и радикале), Милисавац изричито и без двоумљења оцењује Радикалну странку Јаше Томића (у односу на Српску народну слободоумну странку) као опадање снаге и негативан развојни пут, осуђујући притом Змаја што ову чињеницу није увидео.³⁵ Ипак, Милетић и Змај за Васу Стајића превасходно престављају симболе слободарских и демократских српских деветнаестовековних

³³ У разговору са Љубисавом Андрићем Милисавац истиче: „Има једна моја жеља која није остварена, а не знам која ће генерација то реализовати. Мислим да би Змајев музеј у Сремској Каменици био погодно место за сабирање онога што је Змај оставио иза себе и свега онога што се уопште тиче њега, да би се могло приступити изучавању његовог дела и његовог времена на научној основи.” Видети: Љубисав Андрић, *Новосадски разговори*, Српска читаоница и књижница, Ириг – Нови Сад 1987, 97.

³⁴ Стојан Бербер, „Апостолство Васе Стајића”, у: *Печайници*, „Прометеј”, Нови Сад 2005, 64. И Богољуб Савин о разлазу Васе Стајића и Јаше Томића пише: „Васа Стајић је био за југословенску српску опцију, а Јаша Томић само за уску српску опцију.” Видети: Богољуб Савин, „Нови Србин и нова Војводина”, *Дневник*, 17/18. март 2007, 10.

³⁵ Видети: Живан Милисавац, „Баштина Уједињене омладине српске Новој омладини”, у: *Уједињена омладина српска: зборник радова*, ур. Живан Милисавац, Матица српска – Историјски институт, Нови Сад – Београд 1968, 559–572.

традиција, које је Стајић покушао да инкорпорира у свој „новосрпски” покрет³⁶, а што ће постати основни постулат програма омладине окупљене око Омладинског културно привредног покрета (ОМПОК-а), чији је један од оснивача Живан Милисавец. Поред метода и тема, Стајић је на Милисавца (иницијатора Новосадског договора) утицао и као заговорник идеологије југословенства. Такође, Стајићеву борбу против фашизма (супротстављање фашистичким организацијама, какве су биле Орјуна и Јунао)³⁷ у листу *Нова Војводина* наставиће, у измењеним и заоштреним приликама, Живан Милисавец у листу *Наш живој*. Стајић и Милисавец блиски су и по поверењу у моћ периодичних публикација у деловању на шире народне слојеве – Стајић је уређивао часописе *Нови Србин*, *Омладинска Мајница*, *Српска просвета*, *Нова Војводина* и *Летопис Мајнице српске*, а Милисавец часописе *Наш живој*, *Истина* и *Летопис Мајнице српске*, при чему је од значаја да су *Нови Србин*, *Омладинска Мајница* и *Нова Војводина* Васе Стајића и *Наш живој* Живана Милисавца омладински листови.

Обојица изучаваоци српске књижевне и културне историје XIX века, обојица заговорници културе памћења, Стајић и Милисавец били су повезани и двема значајним темама, као што су Војводина и Нови Сад. Оснивач Омладинске Матице за Војводину (1922), уредник *Нове Војводине* (март 1922 – јун 1923), аутор *Новосадских биографија* (1936–1940), *Привреде Новога Сада 1778–1880* (1941), *Српске православне велике гимназије у Новом Саду* (1949), *Грађе за културну историју Новога Сада* (1951), *Грађе за политичку историју Новога Сада* (1951) и *Великокикиндског диштрикта 1776–1876*, Васе Стајић, назван „апостол Војводине”, био је један од тринаест аутора који су дали прилог за књигу *Војвођани о Војводини*, објављену 1928. године „поводом десетогодишњице ослобођења и уједињења”. Том приликом Стајић је поручио: „Будите свесни тога шта значи и шта вреди Војводина (...) Поносите се тиме што су проблеми многонародне Војводине тежи од осталих наших проблема, што је за њихово решавање потребан шири видокруг, сталоженија памет, мирнији темпо, шири замах и дужи дах. (...) Имајте више храбрости да културну мисао супротставите антикултурној и да јој помогнете до победе. Нарочито, не кукајте и не вајкајте се, него се борите.”³⁸ Слично Стајићевом тексту,

³⁶ Видети: Живан Милисавец, „’Новосрпски’ покрет Васе Стајића”, *Летопис Мајнице српске*, књ. 363, св. 2, 1949, 97–102.

³⁷ О овоме: Живан Милисавец, *Васа Стајић. Нацрт за студију*, Матица српска, Нови Сад 1949, 77.

³⁸ Васа Стајић, [ненасловљен текст], у: *Војвођани о Војводини: поводом десетогодишњице ослобођења и уједињења*, Удружење Војвођана, Београд 1928, 31.

објављеном у књизи *Војвођани о Војводини*, поводом десетогодишњице ослобођења и уједињења, Живан Милисавец, са Бошком Петровићем, приредио је књигу *Нови Сад*³⁹ (1957), управо „за десетогодишњицу ослобођења Новог Сада од фашистичких окупатора...“⁴⁰, као што је дао прилог „Матица српска на прагу нове епохе“⁴¹ за алманах *Војводина 1944–1954*, објављен „поводом 10-годишњице ослобођења“, 1954. године.

Стајића и Милисавца повезују, исто тако, приврженост архивском и научном раду с једне, и активно деловање у друштву с друге стране. Идејна блискост уочљива је и у Стајићевом и Милисавчевом „аутопортрету“, па тако, као што је Стајић своју аутобиографију започео од објашњења властитог младалачког опредељења за социјализам⁴², тако и Милисавец у интервјуу Милошу Јевтићу разјашњава своје разлоге за окретање социјализму (отац и брат социјалисти, пријатељство са Виктором Розенцвајгом, породичне материјалне прилике...). Насупрот младалачком заносу и вери у могућност остварења друштвених промена, и за Стајића и за Милисавца, у познијим годинама, карактеристично је разочарање (метафора „дуге ноћи југословенске“ одлика је Милисавчевих каснијих размишљања), пасивна резигнација и повлачење из јавног и културног живота – Васа Стајић одлази у Сремске Карловце, у којима (како због туберкулозе, тако и због психичког стања) ретко излази из стана, где чита документе из новосадског магистрата (наслов Милисавчевог текста посвећеног Стајићу – „Карловачки усамљеник“ – сажет је опис Стајићеве егзистенцијалне ситуације крајем тридесетих и почетком четрдесетих година XX века), док се Милисавец, осећајући се сувишним у друштву на чијој је изградњи радио, повлачи у Мали Зворник, где предано ради на *Историји Мајице српске*: „Многи људи беже, само ако им је то могуће, из градског смога. (...) Мени је, да будем искрен, сметао и ’политички смог’ крајем седамдесетих година. Тих година сам се осећао непотребним у средини у којој сам век провео. Овде, у Малом Зворни-

Стајићеве речи из књиге *Војвођани о Војводини* донеће Милисавчев лист *Наш живот*, 1. марта 1938. године, у оквиру тематског броја посвећеног Васи Стајићу, у прилогу насловљеном „Васа Стајић нам поручује“. Видети: „Васа Стајић нам поручује“, *Наш живот*, 1. март 1938, год. III, бр. 16, 3.

³⁹ Књигу истог наслова, *Нови Сад*, објавио је и Васа Стајић 1933. године.

⁴⁰ Књигу *Нови Сад* приредили су Ж. Милисавец и Б. Петровић са великим бројем сарадника. Видети: *Нови Сад*, Град Нови Сад, Нови Сад 1957, 5. Прослава десетогодишњице ослобођења уприличена је 1954. године, када је и Одбор за прославу усвојио предлог о изради ове књиге, која ће се појавити три године касније, али поводом настанка ипак везана за 1954. годину.

⁴¹ Живан Милисавец, „Матица српска на прагу нове епохе“, у: *Војводина 1944–1954*, ур. Милош Хаџић, Матица српска, Нови Сад 1954, 409–414.

⁴² Ж. Милисавец, *Васа Стајић. Нацрт за студију*, 19.

ку, нашао сам мир и спокојство, што ми је омогућило да доста лако поднесем једно за мене веома непријатно време.²⁴³

Стајић и Милисавац делили су, такође, интересовање за дело Јована Скерлића, који је Стајића и запослио у Гимназији у Пљевљима 1904. године⁴⁴, и којег ће Стајић бранити од критика Милана Шевића⁴⁵, а о којем је Милисавац забележио: „Истовремено (...) био сам се загрејао за Скерлића и његово дело. Нисам га читао само због студија и испита, дакле као неопходну помоћну литературу и наставну лектуру, него сам у њему уживао као што сам уживао, рецимо, у Толстојевом **Рату и миру**. [болд Милисавчев, прим. М. Ћ.]⁴⁶ Такође, едицију „Књиге за народ” Матице српске оштро ће критиковати и Васа Стајић и Живан Милисавац, увидевши да „нема, поред истина, и полуистина, поред знања, и полузнања, поред уметности, и полууметности”.⁴⁷ као што ће, обојица наклоњени Скерлићу, осудити „западну декаденсу”⁴⁸ у књижевности. Уједно, заједничка тема портретиста, Васа Стајића и Живана Милисавца, био је и Тихомир Остојић, у чију је част Стајић припремао светосавски говор 1926. године и чију је споменицу желео да сачини⁴⁹, да би, наредне, 1927. године, о њему објавио текст „Тихомир Остојић”⁵⁰, као што ће о Остојићу континуирано афирмативно писати и Живан Милисавац, у студијама и чланцима „Тихомир Остојић, реформатор Матице српске”, „Настојање Тихомира Остојића на увођењу реформи у Матицу српску” и „Летопис Тихомира Остојића”.⁵¹ Својим интересовањем за Доситеја Обрадовића, Лукијана

⁴³ Љ. Андрић, *Новосадски разговори*, 90.

⁴⁴ С. Бербер, „Апостолство Васа Стајића”, 63.

⁴⁵ Зорица Хаџић, „Наша, књижевна, посла”, у: *У сјомен на Боривоја Маринковића*, ур. Никола Грдинић, Светлана Томин и Невена Варница, Филозофски факултет, Нови Сад 2014, 248–258.

⁴⁶ Живан Милисавац, „Неколико речи о мојим великим пријатељима”, *Улазница*, год. 10, бр. 57, 1976, 51.

⁴⁷ Ж. Милисавац, *Васа Стајић. Нацрт за сјудију*, 89.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ „Ја верујем да ће доћи време и могућност за издавање *Сјоменице Тихомира Остојића*, у којој ће круг Тихомира, Јоце Максимовића, Милутина, Манојловића – Рајка, Шумоње, Кошутића, Милете, Рад. Марковића, поп Јоце Јовановића – бити осветљен и изнесен у светлост какву заслужује.” Нав. према: *Судари Милете Јакшића: ирејиска*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Матица српска, Нови Сад 2005, 114.

⁵⁰ Васа Стајић, „Тихомир Остојић”, *Летопис Матице српске*, књ. 313, св. 1/3, јул–септембар, 1927, 15–45.

⁵¹ Живан Милисавац, „Тихомир Остојић, реформатор Матице српске”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 13, св. 1, 1965, 169–198; Живан Милисавац, „Настојање Тихомира Остојића на увођењу реформи у Матицу српску”, *Свеске Матице српске*, 7/20, 1991, 12–18. и Живан Милисавац, „Летопис Тихомира Остојића”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 42, св. 1/3, 1994, 327–337.

Мушицког и Јована Јовановића Змаја Васа Стајић утицао је, несумњиво, на Младена Лесковца⁵², док је љубављу према Јакову Игњатовићу, Светозару Милетићу (али и Змају) Стајић донекле одредио будући приређивачки и ауторски рад Живана Милисавца, па не изненађује што ће, када је 1945. године изабран за председника Матице српске, Стајић за привременог секретара Матице српске и уредника *Лейојиса Мајице српске* изабрати Ж. Милисавца⁵³, а за привременог Матичиног библиотекара М. Лесковца.

Једна од значајнијих тема које су повезале Васу Стајића и Живана Милисавца свакако је – омладина. Наставник и народни просветитељ (чији је велики узор Доситеј Обрадовић), оснивач Омладинске Матице за Војводину⁵⁴ и уредник омладинских листова *Нови Србин*, *Омладинска Мајица* и *Нова Војводина*, Стајић је веровао у омладину као друштвену силу, политички фактор и агенс социјалних промена: „Имао је Стајић пред очима поуку историје: велике друштвене покрете и преокрете носила је скоро увек на својим плећима омладина.”⁵⁵ Ипак, Стајићева омладина друштвене промене неће извршити. Мисију коју је Стајић наменио омладини „на својим плећима” изнеће (и углавном својим животима платиће) генерација Живана Милисавца.

4. Од Уједињене омладине српске до СКОЈ-а: „*Наш живој*” Живана Милисавца

Културно-политички ангажман Живана Милисавца везује се за тридесете године XX века, Омладински културно-привредни покрет (ОМПОК) и „лист војвођанске омладине” *Наш живој*. У борбу против фашизма левичарски оријентисана омладина (којој је припадао Милисавец) пошла је угледајући се на слободарске и демократске традиције XIX века, што је свесно истакла везивањем датума оснивања своје организације за јубилеј – седамдесетогодишњицу осивања Уједињене омладине српске (настале у Новом

⁵² О утицају Васе Стајића на Младена Лесковца видети: Наталија Лудошки, „Младен Лесковец и Васа Стајић”, у: *Зборник радова са научног скупа Васа Стајић – мисао и дело*, ур. Јулијан Тамаш, ВАНУ, Нови Сад 2008, 69–81.

⁵³ Милисавец се са Стајићем и лично познавао, сарађивао с њим и о њему, поред књиге *Васа Стајић. Нацрт за студију*, оставио око петнаест есеја и студија, као и „(ауто)портрет” с писама, у: Живан Милисавец, *Аутобиографски писма*, Матица српска, Нови Сад 1998, 99–113, објављено првобитно у *Лейојису Мајице српске*, књ. 460, св. 6, децембар 1997, 920–930.

⁵⁴ Видети: Васа Стајић, „Омладинска Матица за Војводину”, *Нова Европа*, књ. 6, св. 9, 1922, 272–276.

⁵⁵ Живан Милисавец, „Карловачки усамљеник”, у: Васа Стајић, *Великокички дишћерик 1776–1876*, Матица српска – Књижевна заједница Кикинде, Нови Сад – Кикинда 1989, 496.

Саду, 1866. године) – и организовањем прославе, 12. и 13. септембра 1936. године „Прослава је почела у суботу, 12. септембра 1936. године, комеморацијом на гробу Светозара Милетића. Говорио је Живан Милисавец указавши на Милетићеву борбу за ослобођење српскога народа под демократским паролама Једнакости, Братства и Слободе и подвукавши слободарско наслеђе које је Милетић оставио будућим нараштајима. Истога дана, по подне, одржан је помен и на гробу Јована Јовановића Змаја у Сремској Каменици, где је говорио Бошко Петровић...”⁵⁶ Попут Уједињене омладине српске, која је придавала важност штампи као средству народне борбе⁵⁷, омладина окупљена око ОМПОК-а покренула је, 20. новембра 1936. године, властито гласило, месечни лист *Наш живоји*, који је као мото у првом броју истакао Змајеве речи „Човек тражи слободу а слобода људе”, и за који је уводник „На млађима свет остаје” написао власник и уредник листа Живан Милисавец, поручивши: „Ми смо синови Војводине наследници Уједињене Омладине, и ми данас морамо прихватити аманет који нам је она оставила: просветом ка слободи, а све на основу истине а помоћу науке.”⁵⁸ Иако је омладина окупљена око ОМПОК-а несумњиво представљала достојног наследника некадашње Милетићеве омладине, позивање на Милетића и Змаја, као и именовање *Нашег живојиа* „листом војвођанске омладине” а не „листом ОМПОК-а” гест је политичке освешћености и предострожности. Наиме, сарадња са београдским и новосадским члановима тада илегалне Комунистичке партије Југославије и утицај СКОЈ-а⁵⁹ (након шестог конгреса Комунистичке интернационале младих и консолидовања КПЈ-а, по партијском наређењу, омладинци скојевци улазе у масовне омладинске организације, какав је био ОМПОК, и делују преко њих⁶⁰) на делатност ОМПОК-а и *Нашег живојиа* прикривана је позивањем на Уједињену омладину српску. Милетић и Змај постају, тако, маска/параван за идеје КПЈ-а, каква је и она о окупљању целокупне омладине, без обзира на конфесионалне, сталешке и било које друге разлике, а ово

⁵⁶ Живан Милисавец, *ОМПОК (Омладински културно-јивредни йокреј 1936–1938)*, Новинско-издавачко предузеће „Прогрес”, Нови Сад 1959, 56.

⁵⁷ Видети: Бранислав Ј. Вранешевић, „Штампа Уједињене омладине српске”, у: *Уједињена омладина српска: зборник радова*, ур. Живан Милисавец, Матица српска – Историјски институт, Нови Сад – Београд 1968, 499–518.

⁵⁸ Живан Милисавец, „На млађима свет остаје”, *Наш живоји*, Нови Сад, год. I, бр. 1, 20. новембар 1936, 1.

⁵⁹ Ђерђ Гал, „Деловање КПЈ и СКОЈ-а путем гласила ОМПОК-а и НОД-а у неговању заједништва”, *Педагошка стварност: часопис за школска и културно-јивредна йишања*, год. 26, бр. 3/5, 1980, 259–266.

⁶⁰ Ж. Милисавец, *ОМПОК (Омладински културно-јивредни йокреј 1936–1938)*, 40.

се препознаје већ у Милисавчевом уводнику првог броја *Нашеџ живоџа*: „Оставимо на страну наше ситне размирице, пређимо преко онога што нас дели а пригрлимо оно што нас спаја.”⁶¹ О утицају СКОЈ-а на *Наш живоџ* сведочи и истоветна уређивачка политика, избор сарадника (и њихове сличне трагичне судбине), прилогâ и идеологије у часопису *Жена данас*, који је покренула Омладинска секција *Женскоџ џокреџа* у Београду (омладинке скојевке)⁶², само месец дана пре изласка *Нашеџ живоџа*, октобра 1936. године, као и употреба сличне маске – уреднице *Жене данас* позивају се на Лигу жена за мир и слободу, као што се уредник и сарадници *Нашеџ живоџа* позивају на Уједињену омладину српску. Дакле, илегална КПЈ шири свој утицај преко легалних гласила, каква су била и *Наш живоџ* и *Жена данас*, покренута, нимало случајно, исте 1936. године, када су и Љ. Дуканац, Р. Зоговић, Н. С. Поповић, И. Рибар, Г. Половина и Д. Тривановић покренули недељни омладински лист *Хиљаду девет џиоџина џридесет џесџа*.⁶³ *Наш живоџ*, који је уређивао Живан Милисавец од 20. 11. 1936. до 1. 3. 1938, када уредник постаје Бранко Бајић⁶⁴, био је изразито антиратни и антифашистички лист (о чему сведоче и наслови прилога „Борба између фашизма и демократије”, „Изгледи фашизма код нас”, „Омладина и фашизам”, „Наша омладина, њен идеализам и фашизам”, „Борба против фашизма у свету”, „Како је постала једна политичка идеологија”, „Војвођанска омладина братској Чехословачкој” итд.), због чега је и забрањен октобра 1938. године. Омладина окупљена око *Нашеџ живоџа* (заправо, по речима Живана Милисавца, „она омладина коју је раније узалуд звао Васе Стајић”⁶⁵) затражила је помоћ од истакнутог културног радника Васе Стајића (са којим је сарађивала на *Дану војвођанске културе XIX века*⁶⁶, 23. маја 1937. године, у Петровграду (данашњем Зрењанину), када је реферат „Друштвена мисао Војводине” Васе Стајића,

⁶¹ Ж. Милисавец, „На млађима свет остаје”, 1.

⁶² Видети: Вера Весковић Вангели, „Часопис ’Жена данас’ и Шпански грађански рат са посебним освртом на Македонију”, у: *Шпанаџолска 1936–1939. Прилоги са знансџивеноџ савјешџовања*, ур. Љубо Бобан, Југославенска академија знаности и умјетности – „Глобус”, Загреб 1989, 305–315.

⁶³ Захваљујем се колегиници Станислави Бараћ на информацији о листу *Хиљаду девет џиоџина џридесет џесџа*.

⁶⁴ О *Нашем живоџу* видети: Душан Попов, *Срџска џиџамџа у Војводини 1918–1941*, Матица српска, Нови Сад 1983, 399–404.

⁶⁵ Исто, 404.

⁶⁶ О ОМПОК-у и манифестацијама Дан чехословачке културе и Дан војвођанске културе XIX века видети: Ђорђе Милановић, „Напредни омладински покрет у Војводини – ОМПОК (Омладински културно-привредни покрет) 1936. Поводом 40 година оснивања”, *Годишњак истџоричара САП Војводине*, Нови Сад 1976, 19–35.

болешћу спреченог да присуствује, прочитао Живан Милисавац⁶⁷), али „...’апостол Војводине’, како су га називали, није хтео да прихвати ту дужност, правдајући се да му је недостајало ’оне савитљивости и способности за компромисе потребне уреднику’ и да, што је било важније, није имао ’своју одређену идеологију’, док је омладина ишла ’јасним и одређеним путем’.”⁶⁸ Ипак, Живан Милисавац наставиће да сарађује са Васом Стајићем и у послератном периоду.

5. На раскрсћу: њослерајна Матици српска и „Лейојис Матице српске” Живана Милисаваца

Пишући о Матици српској „на прагу нове епохе”⁶⁹, тј. дајући извештај о раду ове институције у послератној деценији (1945–1955), тадашњи Матичин секретар и уредник *Лейојиса Матице српске* (изабран на ове функције гласом Васе Стајића), Живан Милисавац, подсетио је на изузетно неповољне финансијске прилике у којима се Матица нашла непосредно након ослобођења. Наиме, осиромашена у Првом и Другом светском рату, а додатно уздрмана аграрном реформом и одузимањем имовине („После аграрне реформе сва њена имовина биле су зграде, углавном трошне и у распадању. Оне више нису биле извор прихода него сталних брига око одржавања”⁷⁰), Матица српска после Другог светског рата преживљавала је тежак период, који би се, Милисавчевим речима, могао означити као доба „тражења и сналажења”⁷². Године 1945. смењена је стара управа и у Матицу су ушли нови људи, јер „Дотадашња управа је веровала да Матици без земље и друге имовине опстанка нема. – Ми смо већ тада имали готов програм.”⁷³ Назнаке овог *џро-џрама* уочљиве су у критички интонираној публикацији *О Матици*

⁶⁷ Живан Милисавац, „Дан војвођанске културе XIX века. Из културне прошлости Зрењанина”, *Улазница*, год. 10, бр. 51–52, 1976, 3–8.

⁶⁸ Д. Попов, *Српска шћамја у Војводини 1918–1941*, 404.

⁶⁹ Живан Милисавац, „Матица српска на прагу нове епохе”, у: *Војводина 1944–1954*, ур. Милош Хацић, Матица српска, Нови Сад 1954, 409–414.

⁷⁰ Исто, 412.

⁷¹ Присећајући се послератне Матице српске, Милисавац 1992. године истиче: „Била је то, у оно време, мала, скучена организација са четири или пет запослених, сиромашна и прекривена небригом. Огромни поседи су јој одузети, а на власти су били неретко тешки и необразовани људи који су на разне начине одлучивали о њеној судбини.” Видети: И. Туцић, „Стазе Матичиног завештања”, 14.

⁷² Живан Милисавац, „Тражење и сналажење. Пред обновом културног рада”, *Лейојис Матице српске*, књ. 356, св. 1–2, јануар–фебруар, 1946, 1–5.

⁷³ Љубисав Андрић, „О Матици, данас” (интервју са Живаном Милисавцем), *Дневник*, четвртак, 6. септембар 1984, 11.

српској данас, коју је Штампарија ГНООВ-а⁷⁴ објавила 1945. године, а за коју су прилоге дали Васа Стајић, Живан Милисавац, Младен Лесковац, Исидора Секулић, Јован Поповић, Петар Коњовић, Жарко Васиљевић, Стеван Јосифовић, Вељко Петровић, Милан Петровић и Светислав Марић, дакле – писци, научници и културни прегаоци са којима је Милисавац сарађивао и пре и после Другог светског рата и који ће постати кључни агенси напретка послератне Матице српске. Нова управа Матице српске радила је на активнијем укључивању ове институције у савремене културне и књижевне токове, као и на обнови њене издавачке делатности, односно на популаризацији научног рада (стипендирањем студената, али и богаћењем фонда Библиотеке и Музеја, те оснивањем Рукописног и Научног одељења и обновом Књижевног одељења), као и на учљивијем Матичином присуству у југословенским културним токовима у неколиким послератним деценијама (што је остварено иницирањем Новосадског књижевног договора, а потом трудом око израде *Речника* и *Правописа* српскохрватског књижевног језика).

Активни члан Студентске Матице (1935), али и члан саме Матице српске (од 1936. године), један од оснивача ОМПОК-а (чије су просторије биле у Матици српској), сарадник *Летописа Матице српске* од 1939. године и уредник овог часописа од 1945. године, Живан Милисавац, непосредно после ослобођења, суочавао се при одабиру сарадника са двоструким изазовом. Наиме, Милисавац је био принуђен да селекује ауторе према двоструком критеријуму: 1. идеолошкој „правоверности” (њиховом држању у току Другог светског рата) и 2. квалитету самих прилога. „Тада ми је најтеже било да спојим два критеријума: да нађем вредан текст а да, истовремено, његов аутор буде некомпромитован, лојалан идејама тадашњег поретка. На срећу, лед смо брзо пробали јер је ’Летопис’ постао цењенији него пре рата. Сећам се, Радован Зоговић је тада тврдио да је ’Летопис’ грађански, десничарски лист, одбијајући сваку сарадњу.”⁷⁵ Неповеће Радована Зоговића и других напредних писаца према *Летопису Матице српске* може се објаснити поступком једног од предратних уредника овог часописа, Васа Стајића, који је, иначе „одлучан антифашиста”, по Милисавчевим речима „...примио и у првом броју штампао расистичко-фашистички чланак Светислава Стефановића ’О расном питању као културном и

⁷⁴ Исте, 1945. године, Штампарија главног народноослободилачког одбора Војводине (ГНООВ-а), поред књиге *О Матици српској данас* објављује и књигу *Сећање на њале другове 1941–1944: сјоменица књижевницима и уметницима Војводине њалим у народно-ослободилачкој борби*, коју је приредио начелник Информативног одељења ГНООВ-а Живан Милисавац.

⁷⁵ И. Туцић, „Стазе Матичиног завештања”, 14.

националном проблему у Југославији? Док је за уредника тај чланак значио само теоретско разматрање извесних националних проблема, за напредне антифашистичке писце је то значило уступак домаћим фашистичким идеолозима, и они су одбили сарадњу, односно повукли већ послате своје радове (Јован Поповић)⁷⁶ Насупрот Стајићевој уређивачкој политици, коју је Милисавец перципирао као својеврсни идеолошки еклектицизам, *Летопис Матице српске* Живана Милисавца, као уосталом и целокупну друштвену и културну „климу” у којој је овај часопис излазио, одликовао је идеолошки монизам, монолитност и монологизам.

Основ уређивачке концепције Живана Милисавца представљало је отварање *Летописа Матице српске* за писце целокупне Југославије, што је од *Летописа* неминовно начинило *Југословенску књижевну ревију*, будући да је овај часопис „...први пут у својој историји и први међу данашњим часописима уопште – почео систематски доносити писце свих народа Југославије, а нарочито националних мањина Војводине, чиме је учињен знатан допринос зближењу и међусобном упознавању свих наших народа...”⁷⁷ Поводом културне (и уређивачке) политике *Летописа Матице српске* Живана Милисавца Славко Гордић је запазио: „Једна од важнијих Милисавчевих иницијатива беху *писма уреднику*, у којима су *Летописови* сарадници, познати писци, обавештавали читаоце о културним и књижевним актуелностима Босне, Црне Горе и Хрватске. Најзначајнија је, ипак, сарадња хрватских писаца, богата и постојана, подржана увек и равноправним информативно-критичким третманом њихове продукције. Вероватно ниједно српско књижевно гласило није тако штедро и редовно одсликавало хрватски књижевни живот као што је то чинио *Летопис*, нити је у приближној мери иједан хрватски књижевни часопис био отворен српским писцима.”⁷⁸ Поред широко засноване и за све „народе и народности” отворене уређивачке концепције, *Летопис Матице српске* Живана Милисавца постао је, временом, регулатор развоја српске књижевности (будући да у овом часопису објављују писци попут Ива Андрића, Исидоре Секулић, Вељка Петровића⁷⁹, који данас спадају у класике

⁷⁶ Живан Милисавец, „Летопис Матице српске уочи Другог светског рата (1929–1941)”, *Летопис Матице српске*, књ. 366, св. 6, 1950, 413.

⁷⁷ Живан Милисавец, „Културна политика Матице српске”, *Летопис Матице српске*, књ. 367, св. 1, јануар 1951, 9.

⁷⁸ Славко Гордић, „Живан Милисавец и Младен Лесковац: једна ’Летописова’ деценија”, у: *Профили и ситуације: о српској књижевној мисли XX века*, „Филип Вишњић”, Београд 2004, 84.

⁷⁹ Детаљан попис сарадника *Летописа Матице српске* у време уређивања Живана Милисавца и Младена Лесковца дао је Славко Гордић у књизи *Профили и ситуације*, 78–80.

српске књижевности, као што се и „други улазак” у српску књижевност Тодора Манојловића, након непријатне критике Крешимира Георгијевића, везује за Младена Лесковца, члана Милисавчеве редакције, самим тим и за *Лейтхойс Матйице српске*⁸⁰), али и српске науке о књижевности (Живан Милисавец допринеће афирмацији будућег истакнутог историчара српске књижевности, Драгише Витошевића, који је своје прве есеје објавио управо у *Лейтхойсу Матйице српске*, у време уређивања Живана Милисавца, и који ће се Милисавцу захвалити речима како је Милисавчев *Лейтхойс* за њега „...био не само потстрек и охрабрење већ и један виши *смиао*, безмало – у правом смислу оно што је некад био целом српском народу: *један њрозор у кулџуру*” [курзиви Витошевићеви, прим. М. Ћ.].⁸¹

Ипак, наднационална платформа тадашње државне политике (самим тим и *Лейтхойса Матйице српске*) није била поштеђена ни идеолошких застрањивања, о чему је Милисавец накнадно проговорио, оцртавајући контуре портрета Митре Митровић. Наиме, текстовима „Значајна годишњица Летописа Матице српске” и „Летопис Матице српске уочи Другог светског рата (1929–1941)”, као и текстом „Културна политика Матице српске”, објављиваним у *Лейтхойсу Матйице српске* током 1951. и 1952. године, Живан Милисавец најављивао је значајан датум српске културне историје, стотину двадесет пет година од оснивања Матице српске, датум који би, по Милисавцу, био адекватан повод и за издавање историје најстаријег европског часописа који у континуитету излази – историје *Лейтхойса Матйице српске*. Ипак, након што је Милисавец критиковала због наслова *Посмртни сусрећ њећорице*, који је дао својој књизи, посвећеној сећању на писце страдале у Другом светском рату (Милоја Чиплића, Бранка Бајића, Владимира Коларова, Витомира Јовановића и Дејана Бранкова), јер „Како могу да се сретну мртви људи!?”⁸², односно након замерања Живану Милисавцу и Матици српској који су објавили књигу *О музици* Петра Коњовића (по Митри реакционарни и буржоаски анахронизам), Митра Митровић, тада на вишем положају у КПЈ-у од Живана Милисавца, „...преко секретара Покрајинског комитета Ђурице Јојкића поручила [је] да ту годишњицу [125 година од оснивања Матице српске, прим. М. Ћ.] обележимо веома скромно и да и не помишљамо

⁸⁰ О овоме: Миливој Ненин, „Преписка Тодора Манојловића и Младена Лесковца”, у: *Случајна књижа: колаж о Тодору Манојловићу*, Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин”, Зрењанин 2006, 103–124.

⁸¹ Нав. према: Ж. Милисавец, *Аућћорјџрећи с љисама*, 182.

⁸² Живан Милисавец, *Дуџа ноћ јуџословенска: наше време њо фраџментима забележска и сећања*, Матица српска, Нови Сад 2014, 31.

о издавању посебне књиге о *Лейџојису*. Сматрала је да ћемо истицањем значаја Матице српске и *Лейџојиса* изазвати негодовање код других народности у Војводини, и Србији и Југославији!”⁸³ Упркос непријатном наређењу, јубилеј Матице српске ипак је обележен те 1951. године: „...приређене су две изложбе, пред Новосадском гимназијом откривена је биста оснивача *Лейџојиса* Георгије Магарашевића, а Војвођанско (данашње Српско) народно позориште приредило је у Матичину част представу Трифковићеве *Избирачице*. На свечаној академији, одржаној 27. јануара (на Св. Саву), Матици је уручен Орден заслуга за народ I реда, којим ју је одликовао Президијум Народне скупштине ФНРЈ, а одликовање је уручио потпредседник Президијума Моша Пијаде.”⁸⁴ Иако оцртан у свега неколико потеза, у интервјуу „Разговори са истином” и књизи *Дуџа ноћ југословенска*, портрет Митре Митровић који је оставио Живан Милисавац упечатљиво је, аутентично и (иако накнадно – у овом накнадно садржан је и делић Милисавчевог аутопортрета) ипак снажно сведочанство о (културно)политичким приликама Србије, у саставу некадашње ФНРЈ.

Да је послератни период у историји Матице српске и *Лейџојиса Матице српске* био доба *ишражења и сналажења* сведочи и полемика коју су у *Слободној Војводини* покренули Слободан Берберски и Богдан Чиплић 1951. године, на шта је одговорио Живан Милисавац, текстом „За истину о Матици српској”, објављеним у два наставка у фебруару и марту 1952. године. Наиме, након што су Берберски и Чиплић оптужили „четворку” у Матици српској (Живана Милисавца, Младена Лесковца, Живојина Бошкова и Бошка Петровића) за 1) монопол, 2) некоректно поступање према младим писцима, 3) узимање хонорара (поред редовне плате) и за 4) „појаву шовинизма” (јер „у Савез књижевника Југославије нису примљени неки мањински писци”), Живан Милисавац, поступно (текст Милисавчевог одговора издељен је на поглавља, према „тачкама оптужнице”), самоуверено и аргументовано побија све недовољно утемељене и злонамерне оптужбе, чији је циљ био смањење угледа Матице српске у јавности, доказавши, притом, да је ова полемика уједно и нелојална, јер потиче од једног члана Управног одбора Матице српске (дакле, неког ко је на заседању Одбора или Скупштине ове институције могао да укаже на поменуте „појаве”), као и да је готово цела полемика настала због увређене сујете Богдана Чиплића, након што му је роман одбијен за штампу (те да је

⁸³ Исто, 31. О овоме детаљније и упечатљивије видети: Милорад Грујић, „Разговори са истином”, *Лейџојис Матице српске*, књ. 428, св. 1–2, јул–август, 1981, 194–196.

⁸⁴ Ж. Милисавац, *Дуџа ноћ југословенска*, 31.

његова оставка у Управном одбору искључиво личне природе), као и да су Берберског и Чиплића подржали незадовољни чланови Клуба младих писаца у Новом Саду (насталог из Семинара младих писаца, који је основао Живан Милисавац), а они су се, по Милисавцу, понашали некоректно и неприхватљиво, будући да су, на основу чланства у овом клубу, тражили и добијали Р-1 карте (као и чланови Савеза књижевника Југославије), ванредна следовања дрва и друге погодности.⁸⁵ Приказујући свеске *Лейџојиса Матице српске* за јануар и фебруар 1952. године, Борислав Михајловић Михиз, након негативне оцене квалитета и занимљивости текстова објављених у овом периоду („То су две равне, осредње свеске прилога неједнаких по вредности, често одвећ јако диспаратних по материјалу.”⁸⁶), као светлу тачку, не без ироничног призвука, истаћи ће (и „за необавештене читаоце” резимираће) поменути Милисавчеву полемику, закључивши: „Фебруарска свеска је живља, занимљивија. Томе у првом реду доприноси, најзад и на страницама Летописа, започета полемика о издавачкој делатности Матице српске.”⁸⁷ Годину дана касније, Живан Милисавац објавиће текст „Наши часописи”, у којем ће изложити властиту уређивачку аутопоетику и одговорити на нападе *Књижевних новина*⁸⁸, које су захтевале више актуелности у *Лейџојису Матице српске*, констатацијом да је овај захтев, иако донекле оправдан, ипак и неправедан, јер „...је недовољну актуелност видео само у *Лейџојису*, а, међутим, неке битне разлике у то време није било између њега и осталих часописа у земљи. Он би, дакле, био и тачан и оправдан да је захтев за актуелношћу поставио пред све наше часописе. Јер су у то време сви они, скоро без изузетка, имали не само исти облик, већ и исте рубрике, по истом реду и – скоро сви – једне и исте сараднике!”⁸⁹ Док је Михиз у Милисавчевом *Лейџојису* видео диспаратност материјала, Гордић указује на „енциклопедистичку ширину овог гласила”, које „за разлику од других књижевних ревија – и не жели

⁸⁵ Видети: Живан Милисавац, „За истину о Матици српској”, *Лейџојис Матице српске*, књ. 369, св. 2, фебруар 1952, 133–141 и св. 3, март 1952, 214–218.

⁸⁶ Б. М., „Летопис Матице српске” (свеске за јануар и фебруар 1952 године), *Књижевне новине*, год. 5, бр. 50, 16. фебруар 1952, 7.

⁸⁷ Исто, 7.

⁸⁸ Занимљиво је да 1951. године Младен Лесковац (члан редакције *Лейџојиса Матице српске*) саветује Тодора Манојловића да не сарађује у *Књижевним новинама*: „Изриче Лесковац ту и оштру оцену о *Књижевним новинама*. Саветује Манојловићу да се уздржи од сарадње у том ’бедном листићу.’” Видети: М. Ненин, „Преписка Тодора Манојловића и Младена Лесковца”, у: *Случајна књиџа*, 117.

⁸⁹ Живан Милисавац, „Наши часописи”, *Лейџојис Матице српске*, књ. 371, св. 1, јануар 1953, 4.

сужавање својих обавеза и својих 'дежурстава'." Док је Михиз видео једноликоност и неинвентивност прилогâ, Гордић закључује: „Другде је, можда, било више динамизма, атрактивности, па и смелости, али и мање догматског подозрења и надзора са стране". При томе ће, као „одговор" Михизу, Гордић истаћи: „Ако се има на уму да нашој књижевности тада тек предстоји размах оригиналне и преведене књижевнотеоријске мисли, посебно добијају на цени студиозни и надахнути огледи Карлхајнца Дешнера, Жана Гомијеа и Ериха Калера, од којих су неки писани специјално за *Лейџоис* (што је, узгред речено, један од хиљаду доказа против Михизове духовите досетке да би овај часопис уредно излазио и да га нико не уређује)."90

Године 1953. *Лейџоис Мајице српске* Живана Милисавца одликује несумњиво већа актуелност, на културно-политичком плану, будући да је те године покренута, управо на страницама овог часописа, анкета о књижевном језику, која ће довести, наредне 1954. године, до знаменитог Новосадског књижевног договора. Изабравши Бечки књижевни договор (1850) Вука Стефановића Караџића за лингвистичку и идеолошку потку, и позивајући се на традицију проматрања „ситница језикословних" у *Српско-хрватском алманаху за годину 1911*, загребачком *Звону* (1911), словеначкој *Веди* (1912) и *Српском књижевном гласнику* (године 1913. у СКГ-у објављен је чланак Јована Скерлића „Источно или јужно наречје?" да би наредне, 1914. године, била покренута и анкета⁹¹ о овом питању)⁹², Живан Милисавец покренуо је, четири деценије након Скерлића, у *Лейџоису Мајице српске*, расправу о језику и правопису која ће обележити већи део Милисавчевог будућег рада. Било да је Новосадски књижевни договор „...у целини једна велика језичко-политичка превара"⁹³, или пак да је, по Винаверовим речима „...овом анкетом Милисавец себи подигао споменик"⁹⁴, остаје чињеница да је идеологија југословенства била трајно и постојано Милисавчево уверење, а Новосадски књижевни договор једна од већих и пресуднијих животних истина Живана Милисавца.

⁹⁰ С. Гордић, *Профили и ситуације*, 81.

⁹¹ Анкета је била модел Милисавчеве комуникације са читаоцима и у листу *Наш животи*.

⁹² Видети: Живан Милисавец, „Од Бечког до Новосадског књижевног договора", *Лейџоис Мајице српске*, књ. 391, св. 4, април 1963, 313–323.

⁹³ „Новосадски скуп 'Српско питање и србистика' (Бечки договор, Новосадски договор, Новосадски скуп и судбина српског народа) – Разговори са Петром Милосављевићем", разговоре водио Бојан Радић, „Мирослав" – „Књиговорница Логос" – „Логос", Београд – Ваљево – Бачка Паланка 2008, 96.

⁹⁴ Нав. према: С. Гордић, *Профили и ситуације*, 85.

6. *Посїй йосїйскрийїтум*

У есеју о Васи Стајићу, Исидора Секулић „апостола Војводине”⁹⁵ означиће као „чувар[а] нашег континуитета у битним стварима”.⁹⁵ Принцип континуитета и начело борбе, оличени у залагању новосрпске (Стајићеве) и напредне (Милисавчеве) омладине за слободу и културу, с једне стране, као и у једној јединој форинти, пронађеној у новчанику преминулог народног добротвора Саве Текелије⁹⁶, с друге стране, симболи су најсветлијих српских традиција, традиција које најречитије и најпотресније сведоче о Матици српској (али и историји српског народа) јуче, данас, сутра... Истрајне индивидуалне акције, уклопљене у шире народне покрете, докази су да се тако (и једино тако, а не иначе!) српски народ „забивао” у жиле земљине⁹⁷, те да је, у супротстављању антикултурној мисли, садржана истина како Светозара Милетића, тако и Васе Стајића и Живана Милисавца. Насупрот закључку о варљивости сећања, о чему Милисавец пише у тексту (заправо, допуни интервјуа „Разговори са истином”) „Нешто као постскрипtum”⁹⁸, овај неумољиви следбеник Васе Стајића, у само две реченице, прецизно ће и језгровито оцртати истину властитог портрета: „Без лажне скромности, мислим да сам у Војводини нешто урадио, нисам створио ништа епохално, велико, али радио сам много и урадио колико сам могао. Мислим да спадам у оне који су себе дали свом времену и друштву онаквом какво су га замишљали и какво би требало да буде.”⁹⁹ Као што је, пишући управо о Живану Милисавцу, Мирослав Антић закључио како „...постављати се књижевно-историјски према историчару књижевности – врло је тешко...”¹⁰⁰ и како је, у таквој ситуацији, изузетно подесно имати некакав јубилеј, за који ћете се моћи „срећно ухватити”, тако је и стогодишњица рођења академика Живана Милисавца искоришћена, овом приликом, са циљем да укажемо на неке од Милисавчевих истина, од којих су,

⁹⁵ Исидора Секулић, „Реч поштовања и оданости”, у: *Сїоменїца Васи Сїтаїїћу* (обновљено издање из 1938. године), Војвођански клуб, ВАНУ, Историјски архив града Новог Сада, Нови Сад 2009, 15.

⁹⁶ Анегдоту о имућном народном добротвору Сави Текелији, у чијој је кући, након његове смрти, пронађена једна једина форинта, оставио је Живан Милисавец. Видети: Д. Попов, *Добар дан йисци*, 197–198.

⁹⁷ „Васа Стајић је човек чврсто забивен у жиле земљине...” Видети: И. Секулић, „Реч поштовања и оданости”, 11.

⁹⁸ Живан Милисавец, „Нешто као постскрипtum”, *Лейїоїс Майїице срїске*, књ. 428, св. 5, новембар 1981, 759–763.

⁹⁹ Владислав Урбан, „На Вуковом путу” (интервју са Живаном Милисавцем), *Дневник*, 25. децембар 1983, 6.

¹⁰⁰ Мирослав Антић, „Живан Милисавец”, у: *Речник Војводине*, природно, поговор и коментаре написао Драшко Ређеп, „Прометеј”, Нови Сад 1998, 102.

рекло би се, најважније – истина о Матици српској и *Лейојису Матици српској*. Уколико бисмо, у складу са Милисавчевим схватањима, ове истине означили као истине борбе и континуитета, и уколико бисмо их видели као непролазно актуелне, схватили бисмо, и на нов начин доживели, у данашњем тренутку, и поруку Масариковог биографа Карела Чапека, из кобне 1938. године: „Сила може да влада само док траје, али истина побеђује, јер је вечна!”